Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 7

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ - TÜRK TARİH KURUMU

I. ULUSLARARASI TÜRKLERDE TARİH BİLİNCİ VE TARİH YAZICILIĞI SEMPOZYUMU

(23 - 25 EKİM 2014 ZONGULDAK/TÜRKİYE)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler
Nurettin HATUNOĞLU
Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ KARADENİZ STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE UYGULAMA MERKEZİ (KARSAM)

ZONGULDAK-2015

Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 7

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ – TÜRK TARİH KURUMU

I. ULUSLARARASI TÜRKLERDE TARİH BİLİNCİ VE TARİH YAZICILIĞI SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler: Nurettin HATUNOĞLU - Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Bülent Ecevit Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bölümü/bölümleri Bülent Ecevit Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2015 by Bülent Ecevit University. All rights reserved.
No part of this book may be printed, Reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Bülent Ecevit University.

ISBN: 978-605-84301-3-6

1. Baskı, 1000 adet, Aralık 2015

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic., Ankara
Tel: +90 (312) 222 44 06 Faks: +90 (312) 222 44 07
www.bulustasarim.com.tr
Yayıncı Sertifika No.: 18408

DÜZENLEME İLE YÜRÜTME KURULU BAŞKANLARI VE ÜYELERİ

Düzenleme ve Yürütme Kurulu Başkanları

Yrd. Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Düzenleme ve Yürütme Kurulu Üyeleri

Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Yücel NAMAL / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. A. Erinç ERDAL YILDIRIM / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Emre SATICI / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Sinan YÜKSEL / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Kamuran KARABALIK / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Yusuf ÖTENKAYA / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

SEKRETERYA

Arş. Gör. Kamuran KARABALIK / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Yusuf ÖTENKAYA / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	*Erciyes Üniversitesi (Kayseri)*
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK	*İstanbul Üniversitesi (İstanbul)*
Prof. Dr. Ahmet AKSIN	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Prof. Dr. Ali ARSLAN	*İstanbul Üniversitesi (İstanbul)*
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK	*Gaziantep Üniversitesi (Gaziantep)*
Prof. Dr. Bünyamin HOCAOĞLU	*Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun)*
Prof. Dr. Döölötbek SAPARALİEV	*Kırgız-Türk Manas Üniversitesi*
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	*Süleyman Demirel Üniversitesi (Isparta)*
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	*Galatasaray Üniversitesi (İstanbul)*
Prof. Dr. M. Ali ÜNAL	*Pamukkale Üniversitesi (Denizli)*
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	*Sakarya Üniversitesi (Sakarya)*
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	*Gazi Üniversitesi (Ankara)*
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	*Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)*
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Prof. Dr. Mustafa TURAN	*Gazi Üniversitesi (Ankara)*
Prof. Dr. Osman KÖSE	*Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun)*
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ	*Ankara Üniversitesi (Ankara)*
Prof. Dr. Salim CÖHÇE	*İnönü Üniversitesi (Malatya)*
Prof. Dr. Selma YEL Gazi	*Üniversitesi (Ankara)*
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	*Emekli ÖĞretim Üyesi*
Prof. Dr. Üçler BULDUK	*Ankara Üniversitesi (Ankara)*
Doç. Dr. A. Ravshan MAJIDOVİCH	*Özbekistan Fenler Akademisi*
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	*Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)*
Doç. Dr. Hasan BABACAN	*Balıkesir Üniversitesi (Balıkesir)*
Doç. Dr. İsmail MANGALTEPE	*İstanbul Üniversitesi (İstanbul)*
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ	*Gazi Üniversitesi (Ankara)*
Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ	*Bartın Üniversitesi (Bartın)*
Doç. Dr. Songül ÇOLAK	*Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)*
Yrd. Doç. Dr. A. Erinç ERDAL YILDIRIM	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK	*Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)*
Yrd. Doç. Dr. Beyhan KANTER	*Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)*
Yrd. Doç. Dr. Canan KUŞ	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AKYÜZ	*Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)*
Yrd. Doç. Dr. Emre SATICI	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Ferhad MAKSUDOV	*Aksaray Üniversitesi (Aksaray)*
Yrd. Doç. Dr. Gül Banu DUMAN	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Gülay KARADAĞ	*Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon)*
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZER	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZÇELİK	*Ahi Evran Üniversitesi (Kırşehir)*
Yrd. Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Rysbek ALİMOV	*Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)*
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY	*Fırat Üniversitesi (Elazığ)*
Yrd. Doç. Dr. Sinan YÜKSEL	*Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)*
Yrd. Doç. Dr. Zekiye TUNÇ	*Sinop Üniversitesi (Sinop)*

İÇİNDEKİLER

Kırgızlarda Tarih Yazımı
The Development of Kyrgyz Historiography
Cengiz BUYAR 1

Kırım Hanlığı'nda, Umdetü'l-Ahbâr Örneğinde Tarih Yazıcılığı
Derya Derin PAŞAOĞLU 7

Türkmenlerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Serüveni
Tahir AŞİROV 15

Bayani'nin "Şecere-İ Harezmşahi" Adlı Eseri ve Hive Tarih Yazıcılığı
Salih YILMAZ, Dilshoda MUBARAKOVA 25

Eski Türk Yazıtları'nda Tarih ve Sosyal Tarih Üzerine Bir Deneme
Ali BADEMCİ 29

Yakın Tarihin Türk Kavramı Açısından Algılanması
Tuncer BAYKARA 43

Türklerin Ortak Tarih Metodolojisine Dair Bir Değerlendirme
Abdulkadir YUVALI 47

İdeolojinin Türk Tarih Yazımına Etkisi: Tan Gazetesinin Basılması Örneği
Engin Çağdaş BULUT 57

Din-Siyaset-Tarih Bağlamında Karmatilerin Zındıklığı Meselesi
Yusuf ÖTENKAYA 67

XVI. Yüzyılda Osmanlı Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler
Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ 79

Tarih ve Tüm Sosyal Bilimlerde Kitap Eleştiri Usûlüne Dair Bir Deneme
İslam KAVAS 91

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçişte Tarih Yazıcılığı ve Cumhuriyet Dönemi Harf Devriminin Tarih Yazımına Etkisi
Sevgi BAYAT 95

Aşık Çelebi ve Latifi'nin Şuara Tezkireleri Merkezinde 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Bir Bölge ve Kimlik Tasavvuru: Rum ve Rumilik
Mustafa Altuğ YAYLA 103

XVIII. Yüzyıl Resmi Tarih Yazıcılığı Örneklerinden Enverî Târîhi'nin Üçüncü Cildine Genel Bir Bakış
Filiz BAYRAM 109

Son Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Tarih Eğitimindeki Yeri ve Tarih Yazıcılığı Üzerine Bir Deneme
Çağlar TAN **119**

Tarih Araştırmalarında Sözlü Tarih Metodu
Hikmet DEMİRCİ **127**

Kırgız-Kalmuk İlişkileri Bağlamında Tarihin Sözlü Bellekleri Olarak Destanlar
Çiğdem AKYÜZ **139**

Алп Эр Тўнга Ва Турон
Қаҳрамон РАЖАБОВ **151**

Alp Er Tunga ve Turan
Kahraman RECEBOV **163**

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler
Muhammet Beşir AŞAN **175**

Ömer Lütfi Barkan, Fernand Braudel ve Annales Ekolü Tarzı Tarihçiliğin İdeolojik Sınırları
Fatih DURGUN **181**

V.V. Barthold'un Tarih Metodolojisi
Gurban HUSEYNOV **189**

Uygur Tarihçisi Turgun Almas ve Onun Genel Türk Tarihine Katkısı
Mihrullah TEVEKKÜL **195**

Azerbaycan Türk Tarihçiliğinde Türklerin Ata Yurdu ve Menşei Meselesi
Fuat HACISALİHOĞLU **201**

Суғдийлар Ва Туркийлар Буюк Ипак Йўлида
Abdülhamid ANARBAYEV **209**

İpek Yolu'nda Soğdlar ve Türkler
Abdülhamid ANARBAYEV **213**

Türk Halklarının Dünyaya Bakışında Totemizm
Adhamcan ASHİROV **217**

Farsça Yazan Türk Tarihçilerin Türk Tarihine Yaklaşımları (16-17. YY.)
Ziver HÜSEYNLI **221**

Safevi Devri Tarih Yazıcılığının Genel Özellikleri
Cihat AYDOĞMUŞOĞLU **229**

15. ve 16. Yüzyıllarda Almanca Konuşulan Ülkelerde Türk Tarihine ve Türk Tarih Yazıcılığına Dair Çalışmalar
Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU **235**

Dünyada Türk Tarihi Araştırmaları
Dilrabo ABDAZİMOVA **245**

Ўрта Асрлар Бухоро Хонлигида Мактаб Ва Мадрасалар Ҳамда Таълим-Тарбия Жараёни
С.И. ИНОЯТОВ **251**

Orta Çağ Buhara Hanlığı'nda Mektep ve Medreselerin Eğitim ve Öğretim Sistemi
S. İ. İNAYATOV **257**

Religious Establishments And Religious Education, And Spirituality Matters In Uzbekistan In 1965 – 1990
B. PASILOV **263**

Azerbaycan Ssc ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemlerinde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım
Refik TURAN **271**

Sovyetler Dönemi Türklerde Tarih Bilinci ve Sonrasında Ortak Türk Tarih Yazıcılığı Çabaları
Soviet Period Date In Turks And Awareness Efforts After Joint Turkish History Writing
Beşir MUSTAFAYEV **285**

Tarih Bilincinin Oluşması ve Tarihî Vesikaların Değerlendirilmesinde Nelere Dikkat Edilmelidir?
Rifat ÖZDEMİR **293**

Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki İskan Siyasetinin Araştırılması
Lazat DINAŞYEVA **297**

Бухоро Халқ Республикаси Миллий Раҳбарларининг Большевикларга Қарши Мустақиллик Учун Кураши (1920 - 1924 Й.)
Умар РАШИДОВ **303**

Buhara Halk Cumhurıyeti Milli İdarecilerinin Bolşeviklere Karşı Bağımsızlık Mücadelesi (1920-1924 Yıllar)
Umar RASHİDOV **309**

Yakın Dönem Türkistan Tarihi Yazımında Buhara Ahbarı Gazetesinin Yeri ve Önemi
Nurettin HATUNOĞLU **315**

Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da Türklerin Kafkasya Tarihindeki Rolü İle İlgili Yeni Kavrama Dair
Elvira LATİFOVA **329**

İbn Bibî ve Aksarayî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler
Ahmet KÜTÜK **337**

Endülüs'te Tarih Coğrafya Yazıcılığı
Mustafa HİZMETLİ **353**

Garb'ın ve Şark'ın Tarih Metodolojisine Bakışı
Fuat UÇAR **359**

İBN BİBİ ve AKSARAYÎ TARİHLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE TARİH ALGISI ve TARİH YAZICILIĞI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Ahmet KÜTÜK*

Özet

11. yüzyıl itibariyle tarihte görünen Selçuklular, ortaya çıktıkları coğrafyada kalmayarak yayılmacı bir politika ile bugün Uzakdoğu ve Ortadoğu adı verilen bölgelerin önemli bir kısmını kendi hâkimiyetleri altında birleştirdi. Selçuklu sülalesinin Anadolu'daki kolu olan Türkiye Selçukluları egemen oldukları coğrafyanın Türk-İslamlaşması noktasında önemli görevler ifa etti. Anadolu'ya gelen ilk Türklerin tarihini "yapan" bir devlet olarak Türkiye Selçuklularının tarihe, tarihsel olaylara ve tarih yazımına yaklaşımı nasıl olmuştur? Bu sorunun cevabına yönelik maalesef elimizde çok sınırlı materyal vardır. Dolayısıyla bu dönemdeki tarih ve tarih yazıcılığı algısı da bu sınırlı materyaller vasıtasıyla elde edilen varsayımlara dayandırılabilir.

Türkiye Selçuklularının tarihini anlatan Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından çok sayıda vekayinâme (kronik) günümüze ulaşmış olmasına rağmen bu dönem tarihçiliğini analiz etmek için yerli kaynakların, yani bu dönemde Anadolu'da yaşamış ve onların içerisinden çıkmış müelliflerin kaleme aldıkları eserleri incelemenin daha doğru kıstaslar olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda değerlendirilecek iki temel kaynak vardır: İbn Bibî'nin el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l Umuri'l Alâ'iyye adlı eseri ile Kerimüddin Mahmud Aksarayî'nin Müsâmeratü'l Ahbâr ve Müsâyeratü'l Ahyâr adlı eseri, Moğol istilası döneminde yazılmış olan ve bu dönem tarih yazıcılığı hakkında tutarlı tahminler yürütebileceğimiz yerli materyallerdir. Bu makalede, kronolojik olarak birbirini tamamlayan bu iki kaynakta anlatılan olaylar ve kullanılan üslup analiz edilerek Türkiye Selçukluları döneminde tarih algısı ve tarih yazıcılığı hakkında tahminler yürütülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Bibî, Aksarayî, Tarih Yazıcılığı, Anadolu Selçukluları, Moğollar

Giriş

Türkiye Selçuklu dönemi tarih yazıcılığı, tüm İslam devletlerinde olduğu gibi İslam tarih yazıcılığını model almıştır. Dolayısıyla bu dönem tarihi yazıcılığına geçmeden önce konuyla bağlantılı olması hasebiyle İslam tarih yazıcılığı hakkında kısaca bilgi vermek gerekecektir. İslamiyet'in ortaya çıktıktan sonra çok kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılması, dönemin ilim adamlarını bu fetih faaliyetlerinin kaydını tutmaya sürüklemiştir. Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatını konu alan "Siyer ve Meğazi" adı verilen eserler, bu bağlamda İslam tarih yazıcılığının ilk örneklerini temsil etmektedir[1]. Sonraları Müslümanların Irak, Suriye, İran, Anadolu, Orta Asya, Afrika ve Avrupa'daki fetihleri bu eserlerin sayısını ve niteliğini arttırmıştır. Bu tarihten itibaren hanedanların, sultanların, mezheplerin ve şehirlerin özel tarihleri yazılarak İslam tarih

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mardin. ahmetkutuk63@gmail.com

1 H. A. R. Gibb, "Tarih", *İslam Ansiklopedisi, (İA),* C. XI, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s.784; Mustafa Fayda, "Tarih", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA),* C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 33. Geniş bilgi için bkz. Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer ve Meğazi Müellifleri*, (çev. R. Altınay-R. Özmen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

yazıcılığının konu ve kapsamı genişletilmiştir. Böylece, İslam tarihine bir giriş mahiyetinde yaratılışla başlatılan ve olayların yıl sırasına göre anlatıldığı "vekayinâme" adı verilen eserler ortaya çıkmıştır[2].

Vekayinâmelerin yazılma biçimi veya üslubu da zamana, mekâna ve müellife göre farklılıklar, üstünlükler ya da zaafiyetler göstermiştir. Vekayinâmelerde olaylar anlatılırken Kur'an ayetleri ve hadisler bolca kullanılmış, zaman zaman çağın ünlü ediplerinin hikmetli sözleri, şairlerin şiirleri veya yaşanan ibret verici hadiseler bağlamına nazaran vukuatın arasına serpiştirilmiştir. Tarihsel hadise bazen edebi, bazen de coğrafi bilgilerle takviye edilerek anlatı tezyin edilmiştir. Böylece İslam tarihçiliği, farklı dillerde ve çeşitli coğrafyalarda Vakidî (öl. 823), Belazurî (öl. 892), Taberî (öl. 923), Mesudî (öl. 956), Miskeveyhî (öl. 1030), İbn Kalanisî (öl. 1160), İbnu'l Esir (öl. 1233), İbn Al Adim (öl.1262), al-Nuveyrî (öl.1332), İbn Kesir (öl. 1373), İbn al-Furat (öl.1405), İbn Haldun (öl.1406) basamaklarından tırmanarak olgunluk dönemine erişmiştir[3].

Ortaçağ zihin dünyasında en azından İbn Haldun'a kadar bugün anladığımız şekliyle "tarih" algısının baskın olmadığını o dönemden günümüze ulaşan eserler vesilesiyle söyleyebiliriz. Bu dönemde tarih, evvelce yaşayan insanların başından geçen olayların daha ziyade "ibret olsun" diye aktarıldığı bir araçtı. Bu anlatılar, halk ağzında dolaştıkça efsanelerle yoğrularak destansı bir hal alabiliyordu. Dönemin yazarları edebi yeteneklerini ortaya koymak için sultan ya da önde gelen ümeraya ithaf edilen ağdalı bir dille yazılmış eserler kaleme almışlar, bu eserlerde adı geçene övgülerden sonra sanatlı söylemlerle araya tarihi hadiseleri sıkıştırmışlardır. Söylemdeki ustalık, elit tabakayı ve halkı etkileyen yegâne unsur olduğu için belagat bu eserlerde daha çok ön plana çıkmıştır. Müellifler, anlatımdaki marifetlerini ispat için önceki zamanlara ait inanılması güç hadiseleri bile malzeme olarak kullanmışlardır. Böylece, bu dönemin tarih yazımında *"Tarih için tarih"* düşüncesinden ziyade *"Edebiyat için tarih"* algısı ön plana çıkmıştır.

Üslup olarak dönemin eserlerine bakıldığında genellikle homojen bir yapı görülür. Bu dönem müellifleri yazdıklarını sıfırdan inşa etmek yerine, kendi çağlarına kadar yazılmış olan tarih kitaplarını hülasa ile eserlerine iktibas etmişlerdir. Sabık müelliften farklı düşünceleri var ise araya girerek kendi düşüncelerini izhar ile şerh koyup biçim ve şekil bakımından da kahir ekseriyetle öncekileri taklit etmişlerdir. Müellifler, böylece kendi çağına kadarki olayları hülasa ettikten sonra yaşadıkları dönemi ayrıntılı olarak kaleme almışlar, kendi dünya görüşüne göre bu dönemin olaylarını aktararak yorumlamışlardır. Tabi bu anlatılarda müellifin dini aidiyeti veya mezhebi hatta coğrafyası belirleyici olmuştur. Bu üslup, ufak değişimlerle tarih yüzyılı olarak adlandırılan 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

I. Selçuklu Tarih Yazıcılığı ve Gelişimi

Selçukluların ortaya çıktığı dönemde Pan-İslamik (İslam merkezli), bölgeci ve hanedancı olmak üzere üç tip tarih yazıcılığı ile iki dil (Arapça ve Farsça) gelişmekte idi. Tarih yazıcılığı Büveyhî baskısı döneminde dahi Bağdat merkezli idi[4]. 12. asır itibariyle Arap ve Fars tarihçiliği daha belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmaya başladı. Moğol istilası, Farsçanın İran-Türk kültür bölgesinde Arapçanın yerini almasıyla sonuçlandı ve buna paralel olarak İslami yayılma ile bütün bölgelerde Farsça tarih yazımı hız kazandı. İstiladan kaçıp Anadolu'ya gelen büyük sofiler etrafında Farsça bilen zümreler vardı, hatta bazı medreselerde eğitim dili Farsça idi[5].

Arap-İslam yazarlarının eserleriyle kıyaslandığında Selçukluların tarihsel kaynaklarında edebi ve şiirsel söylemin İran tesiriyle daha baskın bir hale geldiği söylenebilir. Firdevsî'nin manzum *Şehnâme*'si, İranî geleneğin Ortaçağ İslam dünyasında yükselme dönemini temsil ettiği gibi, şiirin tarihsel anlatıya en fazla girdiği bir üslubun da başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm ortaçağ İslam devletlerinde olduğu gibi, Selçuklu uleması için de "tarihsel tarih yazmak" yerine "edebi tarih yazmak" bir meziyet ve marifet olarak görülmekteydi.

2 Gibb, "Tarih", *İA,* XI, s. 780.

3 Geniş bilgi için bkz. Gibb, "Tarih", *İA,* XI, s.784-791.

4 Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı" (Çeviri ve Notlar: N. Kaymaz), *AÜDTCF Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s. 195.

5 Gibb, "Tarih", *İA,* XI, s. 791; Ahmet Ateş, "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Yüzyıllarda Anadolu'da Farsça Eserler" *Türkiyat Mecmuası,* İstanbul, 1945, s. 94, 135.

Büyük Selçuklularda doğrudan devlet kademelerinde görev almış biri olarak Nizamü'l Mülk'ün kaleme aldığı *Siyasetname* adlı yarı tarihsel eseri dışında Selçukluların faaliyetleriyle ilgili bilgi veren farklı dillerde yazılmış çok sayıda eser mevcuttur[6].

Türkiye Selçukluları zamanında tarih yazıcılığına ilişkin aynı çerçeve çizilebilir. Selçukluların Anadolu'da egemen oldukları iki yüzyılı aşkın zaman diliminde yazılmış olduğu halde günümüze ulaşmayan kayıp vekayinâmeler bir yana bırakılacak olursa, Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren yerli kroniklerin oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir[7]. İslâm tarih yazıcılığının Anadolu coğrafyasındaki ilk örneği, Burhaneddin-i Anevî'nin 1166-1212 yılları arasında kaleme aldığı manzum *Enîsü'l-Kulûb* adlı Farsça eserdir. Müellif, eserini Tebriz'de yazmaya başlamış, bir süre Malatya'da kadılık yaptıktan sonra h. 607/m. 1210'da Konya'ya gelmiş ve kitabını burada tamamlayarak I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)'a sunmuştur[8].

Tarih yazıcılığının Anadolu coğrafyasında ikinci örneği, I. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) emriyle Emir Kaniî-i Tusî'nin, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini örnek alarak kaleme aldığı manzum *Selçuknâme*'sidir. Yaklaşık 30 bin beyitten oluşan ve I. Alâeddin için birçok methiyeyi içerisinde barındıran bu eser günümüze ulaşmamıştır[9]. Hoca Dehhanî'nin III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) devrinde Şehnâme tarzında kaleme aldığı, 20 bin beyitten oluşan Farsça *Selçuknâme*, Anadolu'da manzum tarih yazma geleneğinin 13. yüzyılın sonlarında devam ettiğini göstermektedir. Sonraki dönemlerde de Şehnâme üslubu ile tarih yazma geleneği sürdürülmüş, Karamanoğulları ve Aydınoğulları beylikleri döneminde bu tarz manzum tarihler kaleme alınmıştır[10].

13. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu Selçuklu tarih yazım geleneğinde Şehnâme üslubu sürdürülmekle birlikte, manzum tarih yazımı yanında mensur tarih yazıcılığı örnekleri de kendini göstermeye başlar. Bu geleneğin ilk ve en önemli iki temsilcileri, Anadolu'nun Moğol istilası (13. ve 14. asır) döneminde İbn Bibî ve Kerimüddin Mahmud Aksarayî tarafından yazılmış olan eserlerdir. Hem günümüze ulaşması hem de bizzat devlet içerisinde kalem sahibi kişiler tarafından yazılmış olması bu iki eseri Anadolu Selçuklu tarih yazıcılığının ayrıntıları bağlamında diğerlerine nazaran daha incelemeye değer kılmaktadır.

A. İBN BİBÎ (öl. h. 684/m. 1285'ten sonra)

a. Hayatı ve Eseri

Nasrüddin Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadî el-Münşi nisbesiyle tanınan İbn Bibî'nin, Rugadî nisbesinden İran'ın Mazenderan bölgesindeki Rugad şehrine mensup olduğu söylenebilir. İbn Bibî, annesinin İlm-i nücûmu (astroloji) iyi bildiğini, sultan ve emirlerin nezdinde itibar sahibi olduğunu, bu dönemde çok az sayıda kadın ilimle uğraştığı için annesine takdir ve hayranlık duygularıyla bakıldığını söyler. Babası Mecdüddin Muhammed Tercüman ise iyi bir münşi (divan kâtibi) olarak yetiştirilmiştir. Harizmşahlar devrinde uzun süre bu görevini sürdürmüş ve sultanın yakınları arasına girmeyi başarmıştır[11].

Celâleddin Harizmşah'ın, 1231'de Diyarbekir önlerinde Moğol kuvvetlerine yenilmesi ve ölümü üzerine Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Musa (öl. 1237)'nın yanına Dımaşk'a gitmişler, I. Alâeddin

6 Geniş Bilgi için Bkz. Cahen, "a.g.m.", s. 193-221.

7 Geniş bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten,* C. VII, Sayı: 27, Temmuz, 1943, s. 379-401; İbn Bibî, *Selçuknâme,* (çev. M. H. Yinanç), İstanbul, 2010, s. 12; Clude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 344-352.

8 Osman Gazi Özgüdenli, "Tarih", *DİA*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 64.

9 Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

10 Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

11 Abdülkerim Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* C. 19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 379; İbn Bibi, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l Umuri'l Alâ'iyye, Selçuknâme,* (çev. M. Öztürk), (Çevirenin Girişi), TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 1-2; H. W. Duda, "İbn Bibî", *Encyclopedia of Islam*[2], *(EI*[2]*)*, vol. III, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 737-738; A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3.

Keykubad (1220-1237) daha sonra el-Melikü'l-Eşref'ten onları Anadolu'ya göndermesini istemiş, bunun üzerine Konya'ya gelip I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girmişlerdir. Selçuklu birliklerinin, 1233 tarihinde Suriye'ye karşı savaş için Harput önlerinde bulundukları sırada İbn Bibî'nin anne ve babası I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetinde idiler. Şu halde onlar 1231-1232 yılları arasında Selçuklu sarayına gelmiş olmalılar. Babası Mecdüddin, II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) zamanında da tercüman olarak tayin edilmiş ve çeşitli hükümdarlara gönderilen elçilik heyetlerinde yer almıştır. Babasının 1272'deki ölümünden sonra onun görevleri İbn Bibî'ye verilmiştir[12].

İbn Bibî, eserini Selçuklu sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1265-1282)'in saltanatının ortasında ve Sahib-i Azam Fahrettin Ali'nin vezirliği döneminde yazmıştır. Kendi anlatımıyla eserin yazılma hikâyesi şöyledir: İbn Bibî, Moğolların Anadolu'nun idaresine memur ettiği sâhib-i divan Şemseddin Cüveynî (öl. 1284) ile tanışmış ve bu sırada İlhanlıların Bağdat valisi olan Alâeddin Atâ Melik Cüveynî (öl. 1283) ile Bağdat'ta görüşmüştür. Müellif, Alâeddin Cüveynî'nin kendisinden Bilâd-ı Rûm (Anadolu)'un fethinden başlamak üzere bir Anadolu Selçuklu tarihi yazmasını isteğini söylemektedir. Eserinin mukaddimesinde Cüveynî'nin Irak, Horasan, Fars ve Kirman sahalarındaki hayırlı işlerini zikretmiştir. Daha sonra onun tarih kitapları yazmaya başladığını, eserinin sonuna tam bir Anadolu Selçuklu tarihi ilave etmek istediğini ve bu işi kendisine havale ettiğini, Selçuknâme'yi Alâeddin Cüveynî'nin bu isteği üzerine kaleme aldığını, eseri *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umuri'l Alâiyye* diye adlandırdığını söylemektedir[13]. Bu isimdeki *Alâ'iyye*'den birincisi Alâeddin Cüveynî'ye, ikincisi ise I. Alâeddin Keykubad'a nispeten kullanılmıştır. Eserin kaleme alınmasını Alâeddin Cüveynî'nin istediği ve I. Alâeddin Keykubad'a ayrılan kısmın da kitabın önemli bir kısmını oluşturduğu göz önüne alınırsa bu konuda şüpheye yer kalmaz[14].

İbn Bibî, Anadolu Selçuklularının ilk dönemlerine ait olaylar hakkında sağlıklı bilgi edinemediğini ve konuyla ilgili farklı rivayetler bulunduğunu söyledikten sonra esere Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192)'ın oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i (1192-1196/1205-1211) veliaht tayin etmesi ve kısa bir süre sonra da ölümüyle (h. 588/m. 1192) başlamıştır. I. İzzeddin Keykâvus dönemi hakkında kısa bilgiler verdikten sonra I. Alâeddin Keykubad dönemini muhtemelen büyük çapta Melikü'ş-şuarâ Bahaeddin Ahmed b. Mahmud Kâniî-yi Tusî (öl. 1273'ten sonra)'ye dayanarak diğerlerine göre daha ayrıntılı biçimde anlatmıştır[15]. Vekayinâme, Selçukluları vassal devlet durumuna düşüren Moğol istilasından sonra kaleme almıştır. O dönemde Anadolu'da iki zihniyet belirginleşmişti. Bir grup Moğollara itaat etme taraftarı, diğer grup ise onlarla mücadele ederek Anadolu'dan uzaklaştırmak ve I. Alâeddin Keykubad dönemini Anadolu istikrarını yeniden kurmayı hedefliyor bu sebeple Moğol istilasına karşı aşırı bir direnç gösteriyorlardı[16].

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye*'yi h. 679/m. 1281 yılı içerisinde Zilhicce ayından önce tamamlamış ve kendisinden övgüyle söz ettiği Alâeddin Ata Melik Cüveynî'ye takdim etmiştir. Eser, II. İzzeddin Keykavus (öl. 1279)'un oğlu II. Gıyâseddin Mesud'un h. 679/m. 1280'da Kırım'dan Anadolu'ya gelişi, İlhanlı Hükümdarı Abaka Han (1265-1282) tarafından Harput, Malatya ve Sivas'a hâkim olduğunun tasdik edilişine dair bilgilerle sona ermektedir[17]. Anadolu Selçuklularının en önemli kaynağı olma özelliğine sahip olan eser çok az sayıda tarihçi tarafından

12 Adnan Sadık Erzi, "İbn Bibî", *İA,* C. V/II, Eskişehir, 1997, s. 712; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 1-3; Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti,* (Çev. A. Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 12; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 379; H. W. Duda, "İbn Bibî", *EI²,* III, s. 738.

13 İbn Bibi, *el-Evâmirü'l Ala'iyye Fi'l Umuri'l Ala'iyye,* (Neşreden N. Lugal-S. Erzi), C. I, TTK Yayınevi, Ankara, 1957, s. 7-8; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), (Çevirmenin Girişi), s. 13; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 4; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 12; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 379; H. W. Duda, "İbn Bibî", *EI²*, III, s. 738; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

14 İbn Bibi, (N. Lugal-S. Erzi), (Neşredenin Önsözü), s. 7; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), (Çevirmenin Girişi), s. 15; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 3-4.

15 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 379-380; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 12; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

16 Gordlevski, *a.g.e.,* s. 13.

17 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380; Ocak, *a.g.e.,* s. 3.

kaynak olarak kullanılmıştır. Yazıcızâde Ali, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye*'yi bazı ilâvelerle Türkçeye çevirerek II. Murad (1421-1451)'a ithaf etmiştir. Yazıcızâde Ali, Türkiye Selçuklularının kuruluş devri hakkında kısa bilgi verdikten sonra *el-Evâmirü'l Alâ'iyye*'yi başlıklarını aynen tekrarlayarak tercüme etmiştir. Eseri adeta satır satır tercüme ve nakil etmiş olduğu halde eserde İbn Bibî ve eserinin adına hiç yer vermemiştir[18]. Bunun dışında ünlü Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı Ahmed Efendi *Camiü'd-Düvel* adlı eseri için doğrudan doğruya, 19. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Hayrullah efendi ise *Camiü'd-Düvel*'den istifade ile dolaylı olarak bu kaynaktan istifade etmişlerdir[19].

el-Evâmirü'l Alâ'iyye'nin günümüze intikal eden tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya nr. 2985) bulunmaktadır. Çok hacimli olan eseri ihtisar eden şahıs kitabın muhtevasını aynen nakletmek konusunda büyük bir itina göstermiştir. Eserin İbn Bibî henüz hayatta iken anonim bir yazar[20*] tarafından yapılan bir muhtasarı M. Th. Houtsma tarafından neşredilmiştir. Orijinal eserin, muhtasarla yapılan itinalı bir karşılaştırması muhtasarın adı bilinmeyen yazarının titiz ve özenli bir çaba harcamış olduğunu ve tarihi bakımdan önemli hiçbir kaydı atlamadığını gösterir[21]. 1942 yılında Feridun Nafiz Uzluk tarafından eser *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. 1949 yılında Ayasofya yazmasının 744 sayfalık faksimilesi Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır. Adnan Erzi ve Necati Lugal eseri üç cilt halinde çıkarmayı planlayarak I. Alâeddin Keykubad zamanında kadarki olayları içeren birinci cildini 1957 yılında yayınlamışlar, fakat diğer ciltleri neşredememişlerdir. Mükrimin Halil Yinanç, eseri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiş, *Selçuknâme* adıyla yayınlamıştır. Son olarak eser 1996 yılında Mürsel Öztürk tarafından iki cilt halinde sade bir dil ile tercüme edilmiştir[22].

b. Tarihçiliği

i. Üslubu

İbn Bibî, karşımıza bir müverrih olarak değil, ancak bir edip hüviyetiyle çıkmaktadır. Onun önem verdiği ve gayretini yoğunlaştırdığı nokta, olayların bütün ayrıntılarıyla anlatılmasından ziyade edebi bir kisve içerisinde okuyucuya arz edilmesidir. Nitekim bahsettiği birçok olayın tarihini bile bildirmeyi ihmal ettiği halde, Selçuklu sultanlarının ağzından Şark-İslam edebiyatında asırlardan beri bilinen konuları içeren uzun ve inanılması güç nutuklar nakletmektedir[23]. Eser, tam anlamıyla ne bir kronik ne de öğretici bir tarih eseridir. Yazarın amacı giriş kısmında da açıkladığı gibi, dönemin edebi tarzı içerisinde duyduklarını ve gördüklerini aktarmaktır[24].

İbn Bibî, samimi bir anlatıma sahip olmakla birlikte bir münşi olması, sürekli saray dilini kullanması ve dönemin baskın üslubu gibi sebeplerle eserinde ağdalı ve resmi bir dil kullanmıştır. Onun anlatısı, kimi zaman hikayeci olmakla birlikte suya sabuna dokunmayan bir tarih anlayışı da değildir. Daha ziyade muhataba örnek teşkil edecek modeller sunmayı amaçlayan bir tarihçilik anlayışı baskındır. Olayları anlatılırken dönemin birçok tarihçisi gibi kaderci bir yaklaşım sergiler[25]. Eserini yazarken herhangi bir yazılı eser zikretmediğine göre,

---

18 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 381; Köprülü, "a.g.m.", s. 389; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 13; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 190; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 14; H. W. Duda, "İbn Bibî", *EI²,* III, s. 738; Ocak, *a.g.e.,* s. 3; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

19 Köprülü, "a.g.m.", s. 389; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 11-12.

20 * Bazı yazarlara göre bu kişi müellifin kardeşi Emir Nasireddin Yahya'dır. Bkz. İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 15; Köprülü, "a.g.m.", s. 388-389; Togan, *a.g.e.,* s. 190; Ocak, *a.g.e.,* s. 3.

21 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380-381; Köprülü, "a.g.m.", s. 388-389; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 12-13; İbn Bibi, (N. Lugal-S. Erzi), (Neşredenin Önsözü), s. 8-9; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 9-11; Togan, *a.g.e.,* s. 190; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713; H. W. Duda, "İbn Bibî", *EI²,* III, s. 738; Cahen, *a.g.e.,* s. 347; Ocak, *a.g.e.,* s. 3; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

22 Bkz. Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 381; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 10; Togan, *a.g.e.,* s. 190; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Devri,* TTK Yayınları, Ankara, 2009, s. XVI.

23 Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 714; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 5.

24 H. W. Duda, "İbn Bibî", *EI²,* III, s. 737; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 4.

25 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 79.

kendi zamanı için genellikle gördüklerini ve duyduklarını, önceki zamanlar için ise sadece işittiklerini kaleme almıştır. Vukuatı aktarırken zaman zaman Bizans tarihçilerinde görülen entrika tarihçiliğine kaymıştır. Özellikle Saadettin Köpek ve faaliyetleri ile sair devlet adamları arasındaki çekişme ve fikir ayrılıkları anlatılırken veya herhangi bir sultanın cülûsu mevzubahis iken bunu görebiliyoruz[26].

İbn Bibî, tarihi olayları bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak yerine, sanatkârane bir üslûp içinde nakletmeyi tercih ettiği için ediplik yönü tarihçilik yönünden daha ağır basmaktadır. Eserinde ağır ve karmaşık ifadelerle Arapça ibarelere ve seçili ifadelere yer vermiş, toplamda 1400 beyitten fazla şiir aktarmıştır. Bu bakımdan *el-Evâmirü'l Alâ'iyye*, Farsça yazılmış mensur eserler arasında üslûbunun ağırlığı ve edebî karakteriyle özel bir yer işgal eder. Nadir kullanılan ve anlaşılmayan deyimlere yer vermesi, sık sık başvurduğu mübalağalarla anlamdan uzaklaşması, düşüncelerine şahit göstermek veya anlama güzellik katmak için konuya uygun düşmeyen Arapça atasözleri veya Arapça, Farsça şiirler nakletmesi okuyucuyu usandırıcı ve anlamı zorlaştırıcı niteliktedir. Bu sebeple eseri bir tarih kitabı olmaktan çok 13. yüzyıldaki parlak İslâm kültürünü yansıtan bir hatırat kitabı olarak değerlendirmek daha doğrudur[27].

ii. Bilimselliği

Ortaçağ tarih yazıcılığı zihniyetinde çoğu yazarın "bilimsellik" kaygısı olmamıştır. Bununla birlikte, verilen bilgilerin doğruluğu ve güvenirliği bakımından bu konuda değerlendirme yapmak gerekir. İbn Bibî, hem kökeni bakımından hem de kişisel ilişkileri bağlamında bir vakanüvis için elverişli koşullarda bulunmaktaydı[28]. Eserin en önemli kısmı yazarın saraya girdiği tarih olan 1232'den sonraki olayları anlatan parçasıdır. Zira bu kısım onun bizzat şahidi olduğu ve belgeleri gördüğü olayların hikâyesidir[29]. Müellifin, her şeyden evvel bilmediği konuda yazmamayı tercih etmesi, ihtiyatlı bir tarihçi olduğuna işaret ediyor. O, Cüveynî'nin kendisine havale ettiği Selçuklu fethinden başlayan bir Anadolu'nun tarih yazma talebini *önceki bazı vekaiyi tetkik imkânı bulamadığı* gerekçesiyle bildiği noktadan yani I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemiyle başlamayı uygun görmüştür[30]. Olayları aktarırken zaman zaman kullandığı *güvenilir kişilerin naklettiğine göre* şeklindeki söylemler kendisinden önceki dönemlerle ilgili anlatılan rivayetleri güvenirlik süzgecinden geçirdiğini gösterir[31]. Sebep sonuç ilişkisi, eserin önemli bir kısmında görülmese de sıradan bir tarihçinin vakıf olamayacağı saray içi diyaloglarla tamamlandığından olaylar arasında genellikle mantıksal boşluk görünmez.

el-Evâmirü'l Alâ'iyye'nin tarihi ehemmiyet bağlamında yukarıda bahsedilen güçlü yönleri kadar zayıf yönleri de vardır. Eserin başlangıç kısmı tam anlamıyla bir vekayinâme sayılamaz. Bu kısımda açık kronolojik bilgi bulunmadığı gibi olaylar tam ve bağlantılı bir surette anlatılmasına özen gösterilmemiştir. Olaylar anlatılırken çoğu zaman kronolojiye dikkat edilmemiş ve birbirleriyle irtibatlandırılmamıştır. Eser, Selçukluların son dönemiyle ilgili isabetli bilgiler sunmakla birlikte olayların hangi senelerde meydana geldiğini belirtmemek ve o dönemdeki bazı olayları ıskalamakla zaafiyet gösterir. Mesela, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in h. 605 (m. 1208-1209) yılında Ermenilere karşı düzenlediği sefere eserde hiç yer verilmemiştir. Halk arasında yaygın rivayetlerden faydalanan İbn Bibî, zaman zaman inanılması güç hikâyeler de anlatmaktadır. Ayrıca müellif bazı olayların sebebini söylemekten de çekinir[32].

---

26 Bkz. İbn Bibi, (M. H. Yinanç), s. 155-160; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 451-462.

27 Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 714; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), (Çevirmenin Girişi), s. 17; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 5; Cahen, *a.g.e.,* s. 347; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

28 Gordlevski, *a.g.e.,* s. 13.

29 Ocak, *a.g.e.,* s. 3.

30 Bkz. İbn Bibî, (M. H. Yinanç), (Çevirmenin Girişi), s. 19; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 7; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713; Turan, *a.g.e.,* s. 27; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

31 Mesela, Baba İshak isyanını anlatırken bu söylemi kullanır. Bkz. İbn Bibî, (M. H. Yinanç) s. 167; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 478.

32 İbn Bibî, (M. H. Yinanç) s. 16-17; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713-714; Turan, *a.g.e.,* s. 27-28; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380.

I. Alâeddin Keykubad devrine ait kısım, olaylara şahit olan kimselerden aldığı bilgilere dayanması sebebiyle Anadolu Selçuklu tarihinin bu dönemi için en önemli yerli kaynaktır. Bununla beraber bu kısımda da bazı önemli olaylara hiç yer vermemiş veya gerektiği şekilde yansıtmamıştır. Selçuklu hanedanına duyduğu minnet ve şükran sebebiyle hanedan aleyhine değerlendirilebilecek olaylara hiç temas etmemiştir[33]. I. Alâeddin Keykubad'ın, oğlu II. Gıyâseddin tarafından zehirletilmesinden, yine bu hükümdarın Gürcü prensesi ile evlenmesinden hiç bahsetmemesi onun bu endişesi ile izah olunabilir[34]. Müellifin zaman zaman kronolojik hatalara da düştüğü görülmektedir. Meselâ, 675'te (1276-77) meydana gelen Hatiroğlu isyanının tarihi 665 (1267) olarak gösterilmiş, Küçük Ermenistan kralı I. Hetum (1226-1269) yerine daima II. Leon (1270-1289)'dan bahsetmiştir[35].

İbn Bibî'nin, eserini bizzat şahit olduğu olaylara, görüp işittiği haberlere ve belgelere dayanarak kaleme alması ve herhangi bir yazılı kaynak kullanmaması, kendi yaşadığı devrin dışındaki olaylar hakkında verdiği bilgilerin değerini azaltmaktadır. Eserinde toplumun daha çok üst tabakalarıyla ilgili bilgiler vermiş, etnik ve dinî kimliklerden ziyade ayan, iğdişler ve halkın ileri gelenlerini ön plana çıkarmıştır. Saraydaki eğlence ve düğünlerden bahsetmiş, ancak devlet hazinesinin durumu hakkında bilgi vermemiştir[36]. Anadolu Selçuklu Devleti'nin sadık bir hizmetkârı, saray görevlisi ve yüksek bürokrasisinin bir mümessili sıfatıyla kaleme aldığı eserinde Anadolu'nun siyasî, içtimaî, idarî, iktisadî ve kültürel hayatından hakiki ve cazip tablolar çizmiş, ancak çağdaşı olduğu halde Mevlânâ Celaleddin-i Rumî ve Hacı Bektaş-ı Velî gibi meşhur simalardan bahsetmemiştir. Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sını örnek almışsa da bu eserin seviyesine ulaşamamıştır[37].

iii. Tarafsızlığı

İbn Bibî'nin anlattığı olaylara yaklaşımından yola çıkarak tarafsızlığı ile ilgili tahmin yürütülebilir. Yukarıda onun Selçuklu hanedanına karşı duygusal bağından bahsetmiştik. O, Selçuklu ailesine saygılı bir tarih anlatısı çerçevesi çizmiş, yeri geldikçe hem II. İzzeddin'in hem de Rükneddin'in iyi meziyetlerini aktararak bu ikisi arasındaki mücadelede pek taraf tutmamıştır. Mevcut sultanlar için babalarının eski hizmetlilerinin tavsiyelerini ve kadılarının yargısını uygulamamanın felaketlere sebep olduğunu vurgulamıştır[38].

Müellifin, özellikle I. Alâeddin Keykubad'a hayranlığı bilinmektedir. Bunun etkisi altında o döneme açık bir özlem duymaktadır. I. Alâeddin dönemini diğer sultanlara nazaran ayrıntılı anlatması bu hayranlığın başka bir boyutudur[39]. O, I. Alâeddin'den sonraki dönemde Moğol tazyiki altında Selçuklu ülkesinin düştüğü kötü durumu bazı vesilelerle belirtmekten çekinmemiş, zamanın hasretle andığı büyük hükümdarın ölümünü takip eden yıllarda Memâlik-i Rum (Anadolu)'da fetret devrinin başladığından söz etmiştir[40]: *"O zamandan sonra Rum ve Şam ülkelerinin durumuna karışıklık düzensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik ve sıkıntı hâkim oldu. O günden bugüne kadar gariplerin yuvası, zayıfların sığınağı sanatkârların barınağı ve dünya yiğitlerinin yatağı olan Rum güzellik diyarında ve bu ülkelerin rahat sarayında zamanın kursağına tatlı bir şerbet dökülmedi. Herkesin kalbinden ve canından yüz binlerce kan nehirleri aktı"*[41].

---

33 Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713-714; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 12; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380.

34 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 151-154; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 441-451; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 714; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 4.

35 İbn Bibî, (M. H. Yinanç) s. 58; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 187-197, 611; Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 714; Turan, *a.g.e.,* s. 27-28; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 13; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

36 Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 713; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380-381; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 4.

37 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 381; İbn Bibi, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. 4; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64. M. H. Yinanç'ın düşüncesine göre, Cüveynî, İbn Bibî'nin eserini gördükten sonra çok beğenmiş ve Cihangüşa'yı telif ederken de üslup ve inşa hususunda onu taklit etmiştir. Krş. İbn Bibî, (M. H. Yinanç) s. 14.

38 Gordlevski, *a.g.e.,* s. 13-14.

39 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 15, 75-76, 151-152.

40 Erzi, "İbn Bibî", *İA,* V/II, s. 714.

41 İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 446; İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 152.

İbn Bibî, resmi bir devlet görevlisi olmasına ve Selçuklu hanedanına karşı muhabbet beslemesine rağmen klasik bir saray tarihçisi değildir. Olayları aktarırken çoğu zaman vicdanen rahat olmayı önemsemiştir. Onun tarihçiliği, vicdanının kendini sürüklediği şeyi söylemek şeklinde özetlenebilir. Ahde vefa, sadakat ve makul olma onun vicdani kıstasları olarak ön plana çıkmıştır. Vakıanın gelişiminde hata veya kusur sahibi olanları -sultan bile olsa- ifşa eylemiş, bu konuda görüşlerini yazmaktan çekinmemiştir. Zahiren meth ettiği kişileri yeri geldiğinde kınamıştır. Haksızlıkları kimin yaptığından ziyade kendisinde oluşturduğu vicdani sorumluluk altında aktarmıştır. Mesela, Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Şam tarafına bir muhasara sırasında başarısız olan emirlerini bir haneye doldurup canlı canlı yakması hadisesini aktarırken öldürülenlerin masum olduğunu ve öldürme biçiminin de canice olduğunu ima eder, hatta sultanın dahi sonradan bu olaydan nedametle sıtma hastalığına tutularak öldüğünü anlatır[42]. Aynı şekilde, açıkça hayranı olmasına rağmen I. Alâeddin Keykubad'ın büyük devlet adamlarını katletmesi meselesini anlatırken maktulleri ayrı ayrı meth ederek sultan hakkında "hakud" (kindar) tabirini kullanır[43].

Müellifin aynı bakış açısı yüksek kademedeki devlet adamları için de geçerlidir. İranlılara karşı sempati duymakla beraber devlet işlerindeki hatalarından dolayı onları mazur görmemiştir. Meselâ, Rum asıllı Celâleddin Karatay'ı olumlu icraatı sebebiyle överken İran asıllı Sâhib Şemseddin İsfehanî ve Sâhib Şemseddin Tuğraî'yi devlet aleyhine zararlı faaliyetlerinden dolayı tenkit etmiştir[44]. Aynı şekilde Kemaleddin Kamyar, Hüsameddin Çoban, Celâleddin Karatay, Seyfeddin Ayaba gibi önde gelen devlet erkânını takdir ettiği kadar eleştirdiği de görülür. Saadettin Köpek'in yönetimde etkin olduğu dönemin olayları aktarılırken onun hakkında kullandığı ifadeler bu durumu açıkça ortaya koyuyor[45]. Muineddin Pervane için genellikle iyi kelimeler sarf ederek ölümü hadisesini aktarırken onun iyi vasıfları ve üstün niteliklerini sayar, Sultan Rükneddin'in katli meselesinde de Pervane'yi temize çıkararak bu olayda dahli olmadığını belirtir[46].

İbn Bibî'nin tam anlamıyla bir halk tarihçisi olduğu da söylenemez. Eserinde idare adamları ve bürokrasi o kadar baskındır ki, anlatılar içerisinde sıradan halk ya da saray dışı tarih neredeyse hiç yer almamıştır. Vukuatın merkezinde olması gereken sultanlar bile, özellikle anarşi döneminde çoğu zaman ümeranın faaliyet ve söylemleri vesilesiyle anlatılmaya mahkûm edilmiştir. Bu durum müellifin de bir kalem ehli olması vesilesiyle doğal karşılanabilir. Esasen o, olayları değerlendirirken kendi görüşlerini yazıyor gibi görünse de gerçekte yaşadığı dönemin dini ve toplumsal değerlerini yönetim anlayışı için ön plana çıkarmış ve olayları değerlendirirken bunları bir kıstas olarak görmüştür.

İbn Bibî, devlete karşı gelerek zaman zaman karışıklıklar çıkaran Türkmenler, fıtyan, rünud zümreleri hakkında oldukça olumsuz ve ön yargılı düşüncelere sahiptir. Nitekim o, Moğol zulmüne başkaldıran Türkmenleri şiddetle eleştirir. Özellikle Karaman oğulları ve uç Türkmenlerinin isyan faaliyetlerinden bahsederken onlar hakkında "eşkıya, yılan yavruları ve müfsid" gibi aşırı nefret ve aşağılama dolu söylemler kullanır. Cimri olayını bir Anadolu ihtilali gibi yansıtarak Cimri ve çevresindeki Türkmenlerin cehaletine dem vurur: Bu hadiseyi anlatırken Cimri Siyavuş'un *çarık giyen Türkmenlerle* Konya'ya yöneldiğini söylemekle onları aşağılayarak alaya

42 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 69. "Her ne kadar o zavallılar ağlayıp yalvardılar, ah vah ettilerse de sözleri fazla etkili olmadı. Sultanın emri üzerine hepsinin boyunlarına ip takıp ellerini bağlayarak bir eve hapsettiler. Evin çevresine kıvılcımı bile cehennem ateşini geride bırakan bir ateş yakıp alevlerini göğün en uç noktasına çıkardılar. Ateş evi sarınca o zavallıların feryadı yer göğü inletmeye başladı. Her yanı duman sardı. Ara sıra fırsat bulup ateşten kurtulmayı başaranlar ise ucu sivri mızrakların hedefi oldu ve ateşe tekrar dönmeye mecbur kaldı. İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 222-223.

43 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 86-91; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 286-295. Aynı şekilde sultan Celaleddin Harizmşah'ın Yassıçemen'de (1230) müttefik Selçuklu ordusu karşısında firar eden 700 kadar askeri infaz etmesini de eleştirir, askerlerin günahsız olduklarını ve sultanın bu icraatıyla kıyamete kadar utanç duyulacak bir iş yaptığını vurgular. Bkz. *Aynı Eser,* s. 126. Ayrıca bkz. İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 395.

44 İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 551, 554-560; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

45 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 15, 154-160; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 159, 408, 451-462.

46 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 229, 241; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 626-628; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 14.

alır[47]. Cimri isyanına karşı samimiyetle mücadele eden Selçuklu Emiri Taceddin'in Cimri ve taraftarlarıyla çarpışırken onlar tarafından öldürülmesi bahsini aktarırken de yine vicdani tezahürleri kaleminin mürekkebi olmuştur: *"Senelerce onun (Taceddin) saye-i merhamet ve refe'tinde (merhameti sayesinde) asude ve müreffehü'l hal (rahat ve huzur içinde) olarak yaşamış olan askerlerden hiçbiri onun imdadına koşmadılar. Kuru galebelikten (çokluktan)başka bir şey olmayan ve zahiren ona muavenet (yardım) için gelen hakikatte hiçbir işe yaramayan Germiyan Türkleri firar ve ricat eylediler"*[48].

Müellif ayrıca çıplak gerçekleri sümen altı etmeyen rasyonel düşünceye sahip biridir. II. İzzeddin döneminde Baycu komutasındaki güçlü Moğollara karşı savaşmak için tecrübesiz devlet adamlarının toplanması bahsini aktarırken adı geçen sultanın ordusunun sayısının çokluğuyla böbürlenmesini de kastederek akıllarını alaya alır şunları yazar: *"Ömründe muharebenin şiddet ve mihnetini (zorluğunu) görmemiş olan gafiller, gaflet ve dalaletinden dolayı gubar-ı fitneyi isareye (fitne tozunu koparmaya) ve kendi işlerini tervic (geçerli kılmak) için sultanı muharebeye teşvik ve igra (zorlama) eylediler"*[49].

İbn Bibî, Moğol hâkimiyeti döneminde yazıp bir İlhanlı devlet adamına sunmuş olduğundan kanaatlerini açıkça ifade edememekle birlikte, Moğolların Selçuklu Devleti'ne karşı güttükleri şiddet politikasını ve Anadolu'da yaptıkları maddî ve manevî tahribatı çeşitli vesilelerle dolaylı olarak anlatmaktan çekinmemiştir[50]. Bununla birlikte, eserin Moğolların Anadolu'daki şiddet politikasının en baskın olduğu dönemlerde yazılmış olması, müellifin Moğollara bakış açısını dolayısıyla tarafsızlığını etkilemesi tabiidir. Gerçekten, Moğol zulüm ve istilasına karşı Anadolu halkının gözünde bir umut ışığı olan Baypars'ın Anadolu'ya gelmesi hadisesini anlatırken takındığı tutum bunun en bariz göstergesidir[51]. Müellif, Baypars'ın Anadolu'ya gerçekleştirdiği seferin yersizliği ve gereksizliğinden bahsederek bu seferin Anadolu'da sürekli isyan ve asayişsizlik unsuru olan cahil Türkmenlere cesaret verdiğini ima eder: *"Suriyeli Fındıkdâr'ın (Baypars) uygunsuz hareketlerinden, düşüncesiz davranışlarından, cüret ve küstahlığından kaynaklanan binlerce kişinin canını alabilecek zehirli şerbeti, bu mamur ülkenin sıradan ve seçkin kişilerin içimine sunuldu. Emniyet tamamen ortadan kalktı"*[52].

B. AKSARAYÎ (öl. h. 733/m. 1332-1333)

a. Hayatı ve Eseri

Kerimüddin Mahmud Aksarayî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığından hayatını ancak kendi eserinde yazdığı kadarıyla aydınlatmak mümkündür. Eserinde verdiği bilgilere bakılacak olursa ömrünün en az 47 yılını (1276-1323) devlet hizmetinde geçirmiştir[53]. Aksarayî nisbesi, onun Aksaraylı bir aileden geldiğini göstermektedir. Eserinden iyi bir tahsil gördüğü, İslami ilimlerle Arap ve Fars edebiyatına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.

---

47 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 242-245; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 628-634; Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380; Ocak, *a.g.e.,* s. 3; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

48 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 247; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 638.

49 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 212; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 574.

50 Özaydın, "İbn Bibî", *DİA,* 19, s. 380.

51 Müellif, Elbistan Savaşı'nın (1277) ayrıntılarını anlatırken "Moğolların okları havada uçmaya başlayarak üç cihetten dünyayı Şamlıların başına dar etti" diyerek Moğolları onure etmekte, Baypars'ın ordusunun sayılamayacak kadar çok olduğu halde, Moğolların 3 binden az bir kuvvete malik olduğunu, Moğol askerlerinin kaplanlar gibi kükreyerek aslanlar gibi savaştığını kaydetmektedir. Ayrıca Baypars'ın Moğolların geleceği korkusuyla Kayseri'den çabucak ayrıldığını yazmaktadır. (İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 238-239; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 616) Başka bir yerde de Baypars'ın elde ettiği zaferin "tesadüfen" gerçekleştiğini ifade eder. Bkz. İbn Bibî, (M. H. Yinanç),s. 243. Bununla birlikte "tesadüfen" kelimesi M. Öztürk çevirisinde yer almaz. Krş. İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 630.

52 İbn Bibî, (M. H. Yinanç), s. 238; İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 614. Müellife göre, mesela Karaman Türkleri bu olaydan cesaret alarak Moğollara karşı isyan sesini daha da yükseltti. Bkz. İbn Bibi, (M. Öztürk), s. 628.

53 Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimüddin Mahmud, *Müsameret ül-Ahbar, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi,* (Mukaddime ve haşiyelerle tashih ve neşreden Osman Turan), Ankara, 1999, (Neşredenin Önsözü) s. 33; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musameratü'l Ahbar,* (çev. M. Öztürk), Ankara, 2000, (Çevirmenin Girişi), s. XIII-XIV.

İlhanlı Hükümdarı Abaka ve Argun Han (1284-1291) devirlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesine ait incü ve iktaların idaresi, nâiblik, Dânişmendli ilinin yönetimi gibi görevlerde bulunan Mücirüddin Emirşah'ın ölümüne kadar (h. 701/m. 1301-1302) onun maiyetinde bulundu. Mücîrüddin Emirşah'ın ölümünden sonra yazar Gazan Han'ın yarlığı ile Selçuklu ülkesi vakıfları nazırlığına tayin edildi. Onun bu görevde ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte bu görevdeyken anlattığı bir olaydan uzun süre bu görevi ifa ettiği anlaşılıyor. Bir müddet Aksaray Kalesi muhafızlığı (kütuval) yaptığı bilinen müellifin eserini kaleme aldığı 1323 yılında ise ne işte bulunduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ölüm tarihi de kesin olarak bilinmeyen Aksarayî'nin öldüğü vakit 75-100 yaşları arasında bir ihtiyar olduğu anlaşılmaktadır [54].

Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l Ahbâr ve Müsâyeretü'l Ahyâr* veya *Tezkire-i Aksarayî* adlı eseri, İbn Bîbi'nin eserinden sonra Anadolu Selçukluları tarihi için en önemli kaynak olup Moğol idaresi altında bulunan Türkiye'nin ve yıkılmaya yüz tutan Selçuklu Devleti'nin bir vekayinamesidir[55]. Eserini Emir Çoban'ın oğlu ve İlhanlıların Anadolu valisi olan Timurtaş'a ithafen h. 723/m. 1323'te kaleme alan müellif, eserini dört kısma ayırmıştır. Birinci kısım Rumi, Arabi, Farisi melik tarihleri hakkında, ikinci kısım peygamberlerle halifelerin ahvalinden, üçüncü kısım Irak-ı Acem ve Anadolu'da hüküm süren Selçuklu sultanlarından, dördüncü kısım İlhanlı hükümdarlarıyla bunların himayeleri altındaki son Selçuklu sultanlarından ve müellifin müşahedelerinden bahseder. Müellif, Anadolu'da divan hizmetlerinde bulunarak birtakım hizmetlere doğrudan ve dolaylı olarak şahit olduğundan eserin özellikle dördüncü bölümü İlhanlı hükümdarı ile onlara tabi olan son Selçuklu hükümdarları bağlamında büyük önem arz eder ve kitabın üçte ikisini bu son kısım teşkil eder[56].

Anadolu'da Moğol istila dönemi için en mühim kaynak olan bu eser, İbn Bibî *Selçuknâmesi*'nin adeta bir tamamlayıcı cüzü olup Anadolu'nun yalnız siyasi değil, sosyal tarihi bakımından da çok önemli ve zengin bilgileri içermektedir. Aksarayî eserini yazarken İbn Abdürabbih'in *el-İkdü'1-Ferid,* Kadı Beyzavî'nin *Nizâmü't-Tevârih* ve Ebû Bekir es-Sûlî'nin *Kitâbü'l-Evrâk* adlı eserleriyle diğer bazı Selçuknâmelerden faydalanmıştır. Meşhur Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı ve Niğdeli Kadı Ahmed Anadolu Selçuklularıyla ilgili konularda onu kaynak olarak kullanmışlardır. Bir nüshası Ayasofya Kütüphanesi 3143 numarada, ikinci bir nüshası Yeni Cami Kütüphanesi 827 numarada kayıtlı olan bu eserden eski Osmanlı müverrihleri arasında yalnızca müneccimbaşı Ahmed Efendi'nin istifade ettiği görülüyor[57].

Meşrutiyeti müteakip Türkiye'de tarih incelemelerinin derinleşmesiyle birlikte *Müsâmeratü'l Ahbar*'ın tanınmaya ve kullanılmaya başlandığı görülüyor. Efdaleddin, Halil Edhem, Ahmed Tevhid gibi müellifler eserden mahdut oranda istifade etmişlerdir. Eser, ilk kez W. Barthold tarafından ilim âlemine tanıtılmış ise de Barthold yalnızca Yeni Cami nüshasını tetkik ettiğinden müellifin ismini tespit edememiştir. Sonraki dönemlerde M. Fuad Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Z. Velidi Togan gibi çağdaş yazarlar eserden çeşitli vesilelerle istifade etmişlerdir. 1941 yılında Fikret Işıltan bu eserin Almanca özet ve tahlilini neşretmiştir. Eser, ayrıca Osman Turan tarafından neşredilerek 1944 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Son olarak 2000 yılında Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilerek yine Türk Tarih Kurumu yayınları arasında basılmıştır[58].

54 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 33-35, 38-39; İsmail Aka, "Aksarayî", *DİA,* 2, s. 293; Aksarayî, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. XV; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

55 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 28, 46; Aka, "Aksarayî", *DİA,* 2, s. 293; Turan, *a.g.e.,* s. 28; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 65.

56 Köprülü, "a.g.m.", s. 389; Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 31-32; Aksarayî, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. XVI-XVII; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 16; Aka, "Aksarayî", *DİA,* 2, s. 293; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

57 Köprülü, "a.g.m.", s. 389-391; Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 31, 41, 44; Aksarayî, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. XVI-XVII; Aka, "Aksarayî", *DİA,* 2, s. 293; Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 64.

58 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü), s. 28-30; Togan, *a.g.e.,* s. 190; Cahen, *a.g.e.,* s. 350; Aksarayî, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. XIX-XX.

b. Tarihçiliği

i. Üslubu

Aksarayî'nin dili ve üslubu klasik bir İslam-İran tarih yazıcılığı ürünüdür. Eserde olaylar anlatılırken öncelikli olarak Arap-İslam tarihçiliğinin belirgin özelliği olan ayet ve hadisler kullanılmış ve daha çok İran tarihçiliğinin beslendiği şiirsel tarih anlatımı ile kendi döneminin ya da önceki dönemde yaşamış şairlerin şiirleri, emsal olaylar, vecizeler, atasözleri ve deyimler de yeri geldikçe olaylara uydurulmuştur[59]. Müellif, giriş mahiyetinde olan ilk üç kısımda olayları aldığı kaynaklardaki sadeliğiyle nakledip özetlerken, dördüncü kısımda bu üslubundan ayrılarak selefi İbn Bibî gibi İran edebi tarihçiliği ananesine uymak ve edebi kabiliyetini göstermek istemiştir. Bu keyfiyet, eserde çok defa gereken açıklama ve ayrıntının yerini edebi süslemelere bırakmasına sebep olmuştur[60].

Yazar, üslup olarak sözü uzatmayı sevmeyen, ayrıntılardan kaçınan bir tarihçidir. Gereksiz ayrıntı olarak gördüğü konuları atlayarak eserinde bu durumu sık sık dile getirir[61]. Açıkça ifade etmese de bu tür söylemler, tarihsel anlatının teferruata boğulmaması yönündeki düşünceden izler taşıyor. Bununla birlikte, çoğu zaman bu kuralı bizzat kendisi çiğneyerek anlatıyı gereksiz ayrıntılar ve söz sanatları içerisinde boğar. Yazar, birçok yerde hadiselerin ayrıntılarını anlatmak yerine, anlatıyı edebi ayrıntılara boğmayı tercih ediyor. Normal şartlarda birkaç cümleyle anlatılacak basit olaylar sanatsal söylem kaygısıyla uzatıldıkça uzatılmış, sayfalarca yazılmıştır. Bazı yerlerde tarihsel vukuat mecazi ve edebi söylemlerin arasında kaybolur[62]. Bazı edebi söylemler, olayları çok güzel temsil ederken[63] çoğu zaman benzer olaylar için aynı şiirler veya nükteler deyimler kullanıldığı görülür[64].

Aksarayî, tarihsel anlatıyı çoğu zaman mukadderat ve tedbir arasındaki sebep-sonuç bağına iliştiriyor. Eserde sıkça kullanılan felek, kaza, kader, takdir, tedbir ve zaman gibi kavramlar gelişen olayların birinci dereceden belirleyicileri olarak taktim ediliyor. Genel olarak yaşanan hadiseler, feleğin ve zamanın bir oyunu olarak okuyucuya aktarılır. Müellif, birçok kere "gaddar felek", "hokkabaz felek", "hilekâr zaman" gibi söylemlerle felek ve zamanı –bugünün arabesk şarkılarında olduğu gibi- dönemin kötü olayları ve musibetlerinin planlayıcısı ve müsebbibi olarak gösteriyor[65]. Ayrıca anlatı çoğu yerde tedbirsizlik kavramına yaslanıyor. Tedbircilik, İbn Bibî de olduğu gibi Aksarayî'de de belirgin bir üsluptur. Yazar, tedbirsizliği kötü olayların ve tarihsel kaderciliğin beslendiği bir mekanizma olarak taktim ediyor[66]. Bununla birlikte, birçok yerde de takdir karşısında tedbirin bir işe yaramayacağının altını çizmekte, böylece tedbir ve takdir arasındaki korelasyonun tarihsel olayları doğrudan etkilediğine inanmış bir tarihçi görüntüsü sergilemektedir[67].

---

59 Aksarayî, (M. Öztürk) s. 178.

60 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü), s. 46.

61 "… Hace Nasir Isfehan'dan Alamut kalelerine nasıl düştü? Hülagü o bölgeye nasıl geldi ve ne şekilde Alamut'a elçiler gönderdi? Hace Nasir elçilerle nasıl gizli olarak anlaşıp Hülagü'nün yanına gitti? gibi konular *sözü uzatacağı düşünülerek* buraya alınmadı." (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 37-38.) Ayrıca bkz. Moğol şehzadesi Mengü Timur'un Memlüklere karşı gerçekleştirdiği bir savaşı anlatırken (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 105) Ahmed Teküdar (1282-1284)'ın Memlüklere gönderdiği mektup konusunda (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 107), Samagar Noyan'ın Konya seferini aktarırken (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 185) Gazan Han'ın Şam seferini aktarırken (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 224) ve Nizameddin Yahya'nın faaliyetlerini aktarırken. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 210.

62 Selçukluların Yahudi kökenli vezirinin öldürülmesi meselesini anlatırken. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 130-135.

63 Mesela bkz. Moğol ve Türkmen orduları arasındaki mücadele hakkında aktardığı şiir. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 140.

64 Eserde farklı sayfalarda geçen aynı şiir, atasözü ve söylemleri karşılaştırınız: Aksarayî, (M. Öztürk), s. 18, 97; s. 49, 175; s. 58, 151, 201; s. 100, 178, 201; s. 132, 254; s. 136-153; s. 139, 225.

65 Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 54, 82, 148, 190, 216.

66 Mesela Hülagü'nün Bağdat seferi ile ilgili bahiste Abbasi halifesinin tedbirsizliği yüzünden Bağdat'ın işgal edilebildiğini yazar. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 38. Ayrıca bkz. Tuğracı Baba Şemseddin'in faaliyetleri konusunda s. 47.

67 Mesela Muineddin Pervane'nin Moğollarca ihanete suçlanması ve öldürülmesi bahsini anlatırken Şemseddin İsfehanî'nin şu şiirini örnek verir: *"Takdir kabzasından ayrılan her ok'tan tedbirle nasıl sakınılabilir?"* (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 89-90) ve Argun ve Ahmed Teküdar arasındaki mücadelede sonuncuyu destekleyen Sahib Şemseddin 'in sonunu anlatırken. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 113. Ayrıca bkz. s. 56.

Aksarayî, birçok vesileyle sultan ve devlet adamalarının başlarına gelen musibet ve belaların kendi elleriyle işledikleri kötü işlerin bir sonucu olduğunu ima eder, bu durumu onların din ve adalet yolundan sapmalarına bağlar. *Dini düzgün olmayanın hayatı düzgün olmaz* sözünü birkaç kez dile getirir ve mesela Sultan Alâeddin Ferâmurz'un hazin sonunu da bu konudaki eksikliğine havale eder[68]. Onun tarih algısı, Kur'anî yaklaşımdan doğrudan etkilenmiştir. Buna göre tarih, yaşanmışlıklar vesilesiyle özellikle yanlış iş ve faaliyetlerden "ibret alma" ve "ders çıkarma" vesilesi olmalıdır: "*…bu kelimeleri söylemekten bu sözleri anlatmaktan maksat anlatanın ve yazanın geçen ömrünü ve ziyan olan vakitlerini üzüntüyle anmak ayrıca gelecek ayların günleri için ibret ve pişmanlık duygusu aşılamak ve okuyucuları ve dinleyenleri uyandırmak ve ders almış olmalarını sağlamaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de geçmişlerin anlatılmasının sebebi ümmetin o nazil olan şeylerden ders almasını sağlamaktır*"[69].

Aksarayî, tarihsel olayların anlatısında bir edebi sanatı çok kullanıyor. İnsanların fiillerini eşyalara benzeterek somutlaştırmaya ve anlatımı süslemeye çalışıyor. "İsyan etti" demek yerine "İsyan elbisesini giydi", "intikam almaya niyetlendi" demek yerine "intikam kemerini kuşandı", "karşı çıkarak ayaklandı" demek yerine "muhalefet yayına isyan okunu yerleştirdi", "özür diledi" demek yerine "özür dileme kapısından girdi" gibi[70]. Bunun dışında, eserinde adını zikrettiği *Kelile ve Dimne*'nin[71]etkisi altında anlatıda hayvanlar âleminden benzetmeler yaparak yaşanan olaylar ve yapılan işleri, hayvanların yaratılışsal davranış biçimleriyle ilişkilendirerek anlatımı etkili kılmaya çalışmıştır[72].

ii. Bilimselliği

Aksarayî, Anadolu'nun Moğol idaresi altındaki tarihini geniş ve ayrıntılı bir tarzda hikâye etmektedir. Onun verdiği bilgiler, Selçuklu Devleti'nin gerileme devri için İbn Bibî'nin anlattıklarını kontrol etmek ve tamamlamak olanağı sağlar. İbn Bibî'nin eserinin bittiği 1282 tarihinden sonra ise 1323 yılına kadarki vukuatın biricik yerli kaynağı olarak kalır. Bizzat kendi ifadesinden anlaşıldığına göre Aksarayî, Selçuklu divanında bir kalem sahibidir ve yazdıkları doğrudan doğruya şahsi müşahedelerine dayanır[73]. O, eserini yazma amacını anlatırken *"kendi gördüğüm ve şahidi olduğumla yetinildi. Çünkü gördüğün gibi doğru haber yoktur"*[74] demektedir.

Eser, döneme ait diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında Aksarayî'nin yazdıklarının tamamıyla gördüğü veya vasıtalı olarak dinlediği olaylardan meydana geldiğine hükmetmek zorlaşır. Mesela, İlhanîler ve onların Memlüklerle olan ilişkilerine dair verdiği haberler kısa mahiyette de olsa doğrudan doğruya müşahedesi haricinde kaldığı gibi, işittiği şeyler de değildi. Hülagü ve Ahmed Teküdar'ın mektupları diğer kaynaklardakilerle doğrudan uyuşması dolayısıyla muhakkak surette bu hadislere ait kaynaklardan alınmış olmalıdır. Şahit olduğu

---

68 Sultan Alaeddin Ramazan ayında akşamı Kadir gecesi olan bir günde orucunu bozması hadisesini anlatırken "… Öyle şerefli bir gecenin kadrini kıymetini bilmedi. Sadece orucunu bozduğunu sandı. Onu yaparken devletinin kökünü kazıdığını anlamadı" der (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 229) ve başka bir yerde Moğolların eline düşmesini bu olayın vebali olarak gösterir. (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 233-234)

69 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 27. Müellif ayrıca eserinin giriş kısmında tarihin faydasına dair şunları söyler: "Tarihin faydası, devrin meliklerinin ve cihandâr padişahlarının boş zamanlarında ve hüzünlü anlarında geçmişlerin haberlerine, eserlerine ve hikâyelerine rağbet etmeleriyle ortaya çıkar. Tarih haber sahibi bir arkadaş ve nedim gibi onları dünyanın olaylarından ve havadislerinden haberdar eder." "…tarihin başka bir faydası da geçmiş kimselerden iyi yapanın adının iyi ve kötü yapanın adının da kötü olarak devirlerin sayfasına yazılması ve hecelerde zikredilmesidir." Bkz. *Aynı Eser,* s. 2.

70 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 85, 153, 190.

71 Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 156, 160.

72 Devlet adamlarının çeşitli faaliyetleri vesilesiyle "şahinin pençesindeki keklik gibi", "koyunun arkasındaki yırtıcı kurt gibi", "kendi etrafında dönen düven öküzü gibi", "kendi etrafını ören ipek böceği gibi" "bataklığa batmış eşek, kapana tutulmuş güvercin gibi" tabirler kullanılır. Bazen bu söz sanatı Kur'anî ayetlerle takviye edilir. Arslandan ürkerek kaçan yabani merkeplere benzerler" (Kur'an-ı Kerim, 74/50-51). Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 100-101, 163-164, 172, 194-195, 212-213, 217.

73 Aksarayî, (M. Öztürk), s. XVI, 26.

74 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 26; Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 42.

tüm olayları hafızasına dayanarak yazdığını kabul etmek de zordur. Eserini yazarken kendine ya da başkasına ait birtakım evrakı, belki de zamanında tuttuğu hatıra notlarını elinde bulundurduğu muhakkaktır. Hafızada tutulması zor olan tarihlerde onun verdiği rakamların diğer kaynaklara uygunluğu başka türlü izah edilemez[75].

Bilimselliği doğrudan etkileyen en önemli unsur kullanılan kaynaklardır. Müellif, müşahedelerine dayanan dördüncü kısımdan evvelki bahislerin kaynakları hakkında tam bilgi vermemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, Hülafâ-i Râşidin ve Emevilere ait bahislerin neredeyse tamamı İbn Abd Rabbihi'nin *İkdü'l Ferid* adlı Arapça eserinden nakledilmiştir. Bununla birlikte, istifade ettiği kendinden önceki kaynakların da çok fazla olmadığı anlaşılıyor[76].

Olayları anlatırken zaman zaman kullandığı *tarihçilerin naklettiğine göre* gibi söylemler, onun bir kaynak bilincine sahip olduğunu ve belli oranda kendisinden önceki tarihçilerin kaydettiklerini gözden geçirmiş olduğunu göstermektedir[77]. Ayrıca, olayları rivayet ettiği bazı kişiler için *sözüne güvenilir, içi temiz kimselerden duyulduğuna göre* gibi ifadeler kullanması da onun tarihsel anlatıda ihtiyatçı olduğuna işaret eder[78]. Bununla birlikte Aksarayî, anlatıda zaman zaman acemi bir tarihçilik görüntüsü sergiler. Bazen olay ve kişileri birbirine karıştırır ve kronolojik sırayı takip etmez. Kendinden önceki tarihçileri taklit ve onlara benzeme kaygısı bazı yanlışlıklar yapmasına, olaylara uymayan beyit ve şiirler serdetmesine veya İran edebiyatında kusur kabul edilen aynı şiir ve söylemleri defalarca tekrar etmesine sebep olmuştur[79].

Müellifin, hadiselerin sebeplerini izah ederken tenkidi bir görüşe sahip olmadığı da gözüküyor. Mesela II. İzzeddin Keykavus'un Bizans ülkesine ilticası meselesini anlatırken onun Bizans imparatoru tarafından iyi bir kabule mazhar olduktan sonra hapsedilmesini, Bizans tahtını ele geçirmek için gerçekleştirmek istediği bir suikast girişimine bağlayarak halk mantığı ile şayi olan bu haberi bir hakikat gibi nakletmiştir. Hâlbuki esas sebep Bizans imparatorunun İlhan Devleti ile bir ihtilafa düşmekten çekinmesi idi[80].

iii. Tarafsızlığı

Aksarayî'nin tarafsızlığı da İbn Bibî gibi yaşadığı dönemin siyasi kargaşa ve şiddet ortamından etkilenmiştir. Anlattığı hadiselerde adı geçen şahıslar ile ilgili verdiği hükümler hakkında tamamıyla objektif olduğunu düşünmek zordur. İyi ya da kötü hükümlerle tasvir ettiği şahıslara ait ifadelerinde bazı şahsi temayüllerinin tesirini sezmek mümkündür. Mesela eserini ithaf ettiği Timurtaş'ın isyanı hakkında en küçük bir işarette bile bulunmamıştır. Halbuki bu isyan eserin tamamlanmasından önce gerçekleşmişti. Bu durum Timurtaş'ın hoşuna gitmeyecek bir meseleye dokunmaktan çekindiği tarzında izah edilebilir[81].

Aksarayî eserinde Moğol hükümdarı Timurtaş'a övgüler dizer, fakat aslında Moğollardan nefret ettiğini gösteren birçok söylemi mevcuttur[82]. Bununla birlikte, Moğolların Anadolu'daki faaliyetleri ve saldıkları korku onun kalemine de sirayet etmiş olmalıdır. Bu, onun tarafsızlığını doğrudan etkileyen en önemli etken olarak göze

75 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 42-43.

76 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 41.

77 Selçuklu hanedanının ortaya çıkması hadisesini anlatırken. Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 6.

78 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 55.

79 Aksarayî, (M. Öztürk), (Çevirmenin Girişi), s. XVII. Mesela Büyük Selçuklu sultanlarının tarihini anlatırken kronolojik hatalar yapar. Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 16 ve bkz. not 54.

80 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 48-49. Olayın anlatısı için bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 56-57.

81 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 50; Gordlevski, *a.g.e.,* s. 16-17.

82 Baycu'nun ilk işgal yıllarında (1258) Moğolların Aksaray'da yaptığı zulmü anlatırken onlar yüzünden ilahi takdirle kışın gökten bir damla yağmur düşmediğini anlatır ve "Bu da Yüce Allah'ın o uğursuz kâfirler yüzünden gösterdiği bir inayetti" der. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 33.

çarpıyor[83]. İbn Bibî'nin, Moğol istilası şiddeti sebebiyle I. Alâeddin Keykubad dönemini hasretle andığı gibi, Aksarayî de yıkılmaya yüz tutan devletin son zamanlardaki acı tablosu karşısında Muineddin Pervane devrini öylece mesut günler olarak hatırlar[84].

Yazar, her ne kadar ayrıntıyı sevmediğini defaatle belirtse de bazen ayrıntıları bizzat Moğolların hışmına uğramamak için atladığı görülür. Kendisini Moğol tahakkümünden emin kılmak için Moğolların aleyhine sonuçlanan bazı savaşları *ayrıntılara girmenin faydası yok* diyerek kalemine zincir vurmak zorunda kalmıştır[85]. Dahası, İbn Bibî gibi onun da Baypars'ın Anadolu'ya gelişini zamansız ve hatta gereksiz gibi yansıtması, bu seferin Rum diyarında birçok sıkıntıya sebep olduğunu ve asi Türkmenlere cesaret verdiğini söylemesi de bu korkunun tezahürü olarak ortaya çıkmış olmalıdır[86]. Muineddin Pervane gibi bir devlet adamının dahi, bu olay sonrasında Moğollara karşı ihanet suçlamasıyla infaz edildiği düşünüldüğünde yazarın bu korkusunun yersiz olmadığı anlaşılır[87].

Aksarayî, İbn Bibî gibi uç bölgelerde yaşayan ve sürekli bir isyan ve asayişsizlik amili olan Türkmen grubundan nefretle bahsederek onların sürekli yaktıkları isyan ateşinin asayişsizliklere sebep olduğunu vurgular. Bu Türkmen grubu ile ilgili kullandığı "mel'un, zorba, soysuz, kan dökücü" gibi ağır ifadelerle onlara olan nefretini birçok yerde açığa vurur, Cimri için de "köpek" tabirini kullanır[88].

Aksarayî, devletin resmi bir görevlisi ve divan üyesi olarak yazdıkları genellikle saray ve çevresinde yaşayan elit yönetici tabakalar arasındaki resmi diyaloglara dayanır. Fakat seyrek de olsa onun halk için de birkaç kelimenin yazdığı görülür. Birkaç vesileyle o, anarşi döneminde halka ağır vergiler konmasını sert bir üslupla eleştirir[89]. Devlet adamalarının başarısızlıklarının ardında bu tür usulsüzlüklerin yattığını düşünür. Özellikle sâhib adıyla bilinen vezirlerin tehlikeli yükselişlerinden makam ve para tamahlarından bir tehlike olarak bahsederek çoğunun acı sonunu bu kötü alışkanlıklarının bir tezahürü olarak görür[90].

Aksarayî, halka karşı zulüm yoluna sapan Selçuklu sultanlarını da acımasız bir dil, iğneli söylem ve benzetmelerle aşağılar. Gazan Han döneminde Anadolu'yu yönetme izni almış olan Alâeddin b. Ferâmurz'un yeteneksiz devlet adamlarının sözlerine kanarak vergi toplama adı altında halka yaptığı zulüm ve zorbalığı şiddetle

83 Müellif, Moğol emirleri Ayacı, Bay Timur, Samagar oğlu Arab'ın Konya civarındaki Gevale kalesi üzerine yürürken Konya'da kurulan divan bargahında kendisinden hazine kayıtlarının istenmesi ve sert muameleye tabi tutulması bahsini anlatırken bu korkusunu açıkça yüze vurur. Defteri göstermek ve göstermemek arasında korku ve endişe içerisinde beklerken ilahi takdirle o sırada çıkan şiddetli bir rüzgârın çadır ile birlikte tüm hazine kayıtlarını uçurduğunu, bu bela ve musibetten Allah'ın yardımıyla kurtulduğunu söyler ve anlatıyı şu ayetle süsler: "Olur ki Allah bir zafer verir veya katından bir emir getirir (Kur'an-ı Kerim, 5/52)" Aksarayî, (M. Öztürk), s. 185.

84 Aksarayî, (O. Turan), (Neşredenin Önsözü) s. 48.

85 Mesela, Abaka zamanında şehzadesi Mengü Timur liderliğindeki Moğol ordusunun Memlük sultanı Kalavun'a mağlup olması bahsini anlatırken (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 105) ve aynı şekilde Gazan Han döneminde Moğolların aleyhine sonuçlanan Şam seferini anlatırken. (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 224-225).

86 "…Sağlam temeller üzerine kurulmuş olan bu devlet, Melikü'z Zahir (Baypars)'in Anadolu'da görünmesiyle hızlı bir düşüşe geçti. Onun ortaya çıkması sanki Rum memleket sarayına felaket düşürdü. Zulüm ehlinin azmasına ve karışıklık çıkmasına sebep oldu. Ortalık uzun süre sakinleşmedi" Bkz. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 88-89.

87 Olayın ayrıntıları için bkz Aksarayî, (M. Öztürk), s. 89-91.

88 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 53, 75, 95, 97.

89 Mesela sırf Moğollara ödenen verginin miktarını arttırmak için halktan fazladan vergi alma yolunu tutan Tuğraî Sahib Şemseddin'i (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 47), halktan usulsüz vergiler tahsil etme ve yeni kurallar icat etme konusunda Sahib Fahreddin Ali'yi (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 120-121), Kastamonu havalisini yöneten Pervane Muineddin Süleyman'ın oğlu Muhammed Beg'in ve Samsun Amasya arasındaki bölgeden sorumlu Kemaleddin Tiflisî'yi (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 175-177) Niğde ve çevresini yöneten Müstevfi Şerefüddin Osman'ı (Aksarayî, (M. Öztürk), s. 180, 203) kendi bölgelerinde aynı yolu tercih ederek halktan haksız vergiler tahsil etmeleri konusunda sert bir dille eleştirir.

90 Mesela Seyyid Hamza'nın faaliyetleri konusunda. Aksarayî, (M. Öztürk), s. 227-231.

kınar[91]. Aksarayî, önceki ilim ve tasavvuf ehlinin isimlerini vererek onlardan övgüyle söz eder ve hepsinin birer müctehid olduğundan bahseder. Kendi çağının din ve ilim adamlarını da eleştirerek onları samimiyetsizlikle itham eder, geçmiştekilerle kıyaslanınca bir hiç olduklarını yazar[92].

C. İKİ ESERİN BENZER YANLARI

İbn Bibî ve Aksarayî tarihlerinin üslup ve içerik bakımından ortak noktalarını belirlemek o dönemin tarih yazımı anlayışı noktasında bize daha net bir fikir verebilir. Her şeyden evvel, bu iki eserin de Anadolu'nun istisnai bir dönemini temsil eden Moğol anarşi döneminde *elit kalemler* tarafından yazıldığını unutmamak gerekir. Her ikisi de eserlerinin girişinde yazma amaçlarının, kendi dönemlerinde müşahede ettikleri hadiseleri sonraki nesillere aktarmak maksadıyla olduğunu beyan ederler. Baskın Moğol iktidarı ve kargaşa ortamı, müelliflerin olayları yorumlama ve tarafsızlıklarını etkilemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz Baypars'ın Anadolu'ya gelişine dair yorumları ve halk tarafından adı geçen sultanın büyük bir teveccühle karşılanmasına rağmen, onların bu konuda olumsuz şeyler yazmaları buna yorulabilir. Bu çerçevede onların üslubunu o dönemin baskın iktidarı, yönetim anlayışı, kültürü ve ideolojisinden ayrı düşünemeyiz. Dolayısıyla içinde bulunduğu ortamdan etkilenen ve beslenen bir tarihçilik anlayışı egemen durumdadır.

Her iki eserde de belirgin bir şekilde halk yoksa da saraydaki yaşam, diyaloglar, saray erkânı divan kararları, teşrifat ve çevrilen entrikalar bağlamında değerli bilgiler vardır. İki yazar da kendileri bir devlet adamı olmaları hasebiyle ideal devlet adamı ve yönetimi portresi çizer, zaman zaman hikâyeci, zaman zaman faydacı (pragmatik) bir anlatıyı okuyucuya aktarır. Eserin kaleme alınma sebebi bağlamında her iki eserde de "tarihsel faydacılık" kendini hissettirir. İki eserde de Anadolu'nun siyasi, sosyo-ekonomik ve ilmi durumunun çok güçlü olduğu yaklaşık yarım asır önceki döneme ve o dönemin idare, din ve ilim adamlarına açıkça bir özlem vardır.

Eserlerde müelliflerinin bahsettikleri kişi, grup ve olaylara karşı takındıkları psikolojik tutumu ve duygusal yoğunluğu ortaya çıkarmak da onların ve o dönemin tarihçiliği hakkında birkaç ipucu verebilir. İki yazarın da devlet büyükleri, sultanlar ve hatta olaylar ile ilgili görüşleri büyük ölçüde uyuşuyor. Mesela Muineddin Pervane her ikisinde de tedbirli, iş bilir, güzel ahlaklı, otoriter ve tecrübeli bir devlet adamı olarak aktarılıyor[93]. Her ikisi de uç Türklerinin Moğollara olan sık sık başkaldırmalarını eleştirerek bu durumun Anadolu'daki Moğol tahakküm ve şiddetini arttırdığı, isyan ve kargaşa ortamını derinleştirdiği kanaatindedir[94].

İki müellifin yaşadıkları coğrafya ve toplumsal yapı, yaptıkları iş ve mensup oldukları zümre gibi özelliklerin ortak olması onları olayları algılama noktasında birbirine yakınlaştırmıştır. Dahası, Aksarayî'nin eserinde İbn Bibî'den hiç bahsetmemesi eserini yazarken ondan habersiz olduğunu gösteriyor. Çünkü o, eğer bu eseri görmüş olsaydı II. Kılıç Arslan ve II. Keyhüsrev arasındaki olayları bu kadar basit geçiştirmez, başka bir kaynak bulunmadığı taktirde bu kısımları ona dayanarak daha iyi telif ederdi [95]. Farklı kalemlerden çıkmış olmasına rağmen siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan aşağı yukarı aynı ortamda yazılmış olan bu iki eserin üslup yönünden de ortak noktalarının çok olması, o dönemin tarih yazıcılığı anlayışının aşağı yukarı bu düzeyde olduğunu gösteriyor.

Sonuç

Selçuklu dönemi tarih yazıcılığı ile ilgili çok net şeyler söylemek zordur. Türkiye Selçukluları döneminde kaleme alınan birçok eser, önceki devletler zamanında yazılanların kendi çağına uydurulmuş bir örneğini temsil etmektedir. O dönemde tarih algısı, olayları eksiksiz ve sağlam bir kronoloji ile ayrıntılı bir şekilde anlatmaktan ziyade edebi üslup kaygısı içerisinde aktarmaktan ibarettir. Dönemin insanı ne anlatıldığından çok

91 Aksarayî, (M. Öztürk), s. 227.

92 "… bu bilgisiz ve beceriksiz çanak yalayıcılar onların (eskilerin) mutfağına layık bile olamazlar." Aksarayî, (M. Öztürk), s. 69.

93 İbn Bibi, (M. H. Yinanç), s. 241-242; Aksarayî, (M. Öztürk), s. 35, 53.

94 İbn Bibi, (M. H. Yinanç), s. 244-245; Aksarayî, (M. Öztürk), s. 95-97.

95 Özgüdenli, "Tarih", *DİA,* 40, s. 65.

nasıl anlatıldığı üzerinde yoğunlaştığı için içerikten çok üslubun bu dönemin tarih yazıcıları için temel kaygı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu eserlerde üstün bir belagate rağmen zayıf içeriğin olması buna bağlanabilir.

Tarih anlatısı bu dönemde alabildiğine kaderci ve tevekkeldir. Ayrıca çoğu zaman ideal tip ve davranışa yoğunlaşılır. Hadiseler aktarılırken "olan" anlatılarak "olması gereken" üzerinde odaklanılır ve olayların faillerine bu kıstas üzerinden değer biçilir. Yapılan işin faili, yazarın model olarak gösterdiği davranışa ne kadar yakın ya da uzak ise o nispette takdir ya da tekdir edilir. Bu bağlamda eserlerde "ahlakçılık" merkezde yer alır ve müellifin kalemini yönlendirir.

Sayısı çok olmayan bu dönem eserlerinin, günümüz tarihçiliği bağlamında düşünüldüğünde eksik yanı çok olsa da ait olduğu dönemin baskın tarzının ürünleri olan bu kaynaklardan bugünün tenkitli, karşılaştırmalı ve nedensellik bağı olan birer tarih kaynakları olmalarını beklemek doğru olmayacaktır. Nasıl ki, tarihsel olayları kendi çağı ve mantığı içerisinde düşünmeli ve öyle yorumlamalıyız diyorsak, aynı şekilde tarihçileri ve onların tarih algılarını yazım üslubunu da bu çerçevede düşünmek gerekir. Sonsöz olarak şunu diyebiliriz ki, Anadolu Selçuklu tarihçiliği, İslam tarih yazıcılığı ile İran kültürünün şiirsel tarih anlatısının harmanlandığı, kendi çağının siyasi, sosyal ve coğrafi hususiyetlerini de içinde barındıran, çoğu zaman ahlakçılık ve kadercilikten beslenen bir tarih yazıcılığı anlayışını muhtevi idi.

Kaynaklar

AKA, İsmail, "Aksarayî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 293.

AKSARAYÎ, KERİMÜDDİN MAHMUD, *Musameratü'l Ahbar,* (Çev. M. Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2000.

AKSARAYLI MEHMED OĞLU KERİMÜDDİN MAHMUD, *Müsameret Ül-Ahbar, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi,* (Mukaddime ve Haşiyelerle Tashih ve Neşreden Osman Turan), TTK Yayınları, Ankara, 1999.

ATEŞ, Ahmet, "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Yüzyıllarda Anadolu'da Farsça Eserler" *Türkiyat Mecmuası,* İstanbul, 1945, s. 94-135.

CAHEN, Claude, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı" (Çeviri ve Notlar: N. Kaymaz), *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s. 193-221.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

DUDA, H. W., "İbn Bibî", *Encyclopedia Of Islam*[2], Vol. III, J. Brill, Leiden, 1986, s. 737-738.

ERZİ, Adnan Sadık, "İbn Bibî", *İslam Ansiklopedisi*, C. V/II, MEB Yayınevi, Eskişehir, 1997, s. 712-718.

FAYDA Mustafa-ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Tarih", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 30-36, 64-66.

GIBB, H. A. R., "Tarih", *İslam Ansiklopedisi,* C. XI, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 782-799.

GORDLEVSKI, Vladimir, *Anadolu Selçuklu Devleti,* (Çev. A. Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1988.

HOROVITZ, Josef, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer ve Meğazi Müellifleri*, (Çev. R. Altınay-R. Özmen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

İBN BİBÎ, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l Umuri'l Alâ'iyye,* (Neşreden N. Lugal-A. S. Erzi), C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1957.

İBN BİBÎ, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l Umuri'l Alâ'iyye, Selçuknâme,* (Çev. M. Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2014.

İBN BİBÎ, *Selçuknâme,* (Çev. M. Halil Yinanç), (Haz. R. Yinanç-Ö. Özkan), İstanbul, 2010.

KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Devri,* TTK Yayınları, Ankara, 2009.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten,* C. VII, Sayı: 27, Temmuz, 1943, s. 379-522.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Bibî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. 19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 379-382.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.